

KRITIKA

A TELJES ÍRÓ

GARAI GÁBOR: *ESZKÖZ ÉS ESZMÉLET*; GERGELY SÁNDOR: *HALLGATAS KÖZBEN*; HÉRA ZOLTÁN: *IRODALMI TUDÓSÍTÁSOK*; MARÓTI LAJOS: *KETTŐS KÖTÉSBN* (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.*)

A magyar irodalom történetének legjobbjait mindig az a törekvés jellemezte, hogy a szó, az írás erejének legkülönbözőbb lehetőségeivel éljenek; hogy a művészi képpé formált szavak mellett más, szépirodalmon kívüli „műfajokkal” — publicisztikával, tanulmánnyal, kritikával stb. — tegyék egészséges írói életművüket. Már Balassi pásztordrámájának prologusától, Rimay Balassi-előszavától kezdve folytonos ez a jelenség irodalmunkban, a példa rá oly sok és annyira közismert, hogy felsorolásukat nyugodtan mellőzhetjük. De éppen mert általános jelenségről van szó, hatására az irodalmi közvélemény is úgy formálódott, hogy nem csak a szó szoros értelmében vett író tartja számon és igényli, hanem a teljes író is, aki az esztétikum szférájában és azon kívül is állást foglal a kor és az irodalom kérdéseiben, vall az életről, társadalomról, mások és önmaga művészetéről.

Haladó irodalmi hagyományaink tanúsítják, hogy ez a kettősség szorosan összetartozó, oldalaival egymást kölcsönösen erősítő teljesség. Aki eleven, egyetemes hatóerejű művészet szándékával lépett fel, nem közölhetett mindent csak műalkotásaival, ez a kiteljesedés ugyanakkor íróművészetét is fejlesztette, úgy is, mint az írói tudatosság kialakításának egyik fontos eszköze.

Mai irodalmunk ebben az írói teljességre törekvésben is az elődökhöz kapcsolódik, s ezt éppen a legutóbbi két év könyvtermése teszi szembeötlővé. 1964-ben — hogy csak néhányat említsünk — Illyés Gyula, Simon István és Váci Mihály tanulmány-, ill. esszégyűjteménye jelent meg, ezt a sort folytatta tavaly Garai Gáboré, Gergely Sándoré, Héra Zoltáné és Maróti Lajosé.

Nagy hiba lenne természetesen úgy egymás mellé helyezni, együtt méltatni ezeket a műveket, hogy ezzel uniformizálásukra tennénk kísérletet. A kötetek tematikája és jellege rendkívül változatos, sokszínű. Garai könyvében tanulmányok, kritikák, esszék váltakoznak, mind megannyi közvetlen vagy közvetlen önvallomás egyben költészetéről, költői felfogásáról. Gergely Sándornál a publicisztika foglalja el a legnagyobb helyet, s ez a kötet időben jóval nagyobb távolságot fog át a másik háromnál. Héra Zoltán — eddigi munkásságát tekintve — inkább kritikus, mint szépíró, éppen ezért azzal is különbözik a többiektől, hogy könyvében kritikusi orientációja szélesebb hatósugarú, felöleli az esztétika, a film és a színház területeit is. Maróti Lajos sajátossága műveltségének „kettős kötéséből” adódik: könyvében fizikus pályaképek, irodalmi és szociográfiai tanulmányok egyaránt találhatók.

A sokféle arculat mögött mégis alapvetően közös ezekben a művekben az a teljességre törekvés, amelyről előbb szó volt. Ebből az aspektusból éppen változatoságukkal, ill. a sokszínűség ellenére meglevő azonosságokkal szolgáltathatnak értékes tanulságokat.

Illés László már több mint egy évvel ezelőtt felfigyelt az írói (és irodalomtudósi) tanulmánykötetek gyakori megjelenésére, és ebből a tényből azt a következtetést vonta le, hogy az irodalom állandóan alakuló életében — amely, ha egy folyóhoz hasonlítjuk, néhol „megcsendesedik futásában, hogy az áramok egyesítő elrendeződése után új lendülettel törjön új medret magának” — ezek a művek az összegező helyzetfelmérés szándékát, új, nagy előrelendülés előtti számvetés igényét jelentik (*Kritika* 1965. 2.). Ezt a múltba és jövőbe egyaránt tekintő összegezést a társadalmi élet törvényszerűségei igénylik: „Egész közéletünkben érezhető az igény arra, hogy a nemzeti élet és a nemzetközi kommunista mozgalom fejlődésének eme csomópontján jövőt megvilágító, teoretikus összegezések szülessenek, amelyek a múltban is mindig megszülettek, ha a történelem igényei ezt megkövetelték.” Ezt a társadalmi szükségletet a maga módján az irodalom is megvalósítani igyekszik, „jellemző, hogy maguk az írók... érzik szükségét annak, hogy tanulmányokká, esszékké sűrűsödött gondolataik rendjével szintén azokra a pontokra tapintsanak, amelyek érzékeny idegdúcokként gondoljaink és törekvéseink egész hálózatát jelzik”.

Illés László gondolatainak helyességét az eltelt egy év igazolta. Még élesebben kitűnne ez, ha felsorolnánk az irodalomtörténet és esztétika szintetizáló törekvéseinek eredményeit, az új, magasabb stádiumba jutott szocialista realizmus vita tanulságait stb. De így is megállapítható, hogy a legutóbbi években — bár merev időhatárokat megvonni itt sem lehet — valóban összegezés történt irodalmi életünkben, úgy is mondhatnánk, hogy végbement az irodalmi önismeret számvetése. (Természetesen sohasem lezárt folyamat ez, most is koncentrált jelentkező értünk alatta.) Irodalmunk 1956 után új lendülettel, és sok vonatkozásban új csapásokat törve fejlődött, kereste az új, bonyolult valóság ábrázolásának legmegfelelőbb módjait. Ez szükségszerűen maga után vonta a régebbi esztétikai elvek, kritikai normák átértékelését, módosítását. Az irodalom újszerű valóságábrázolásának és az ezt kutató elméleti általánosításoknak fejlődése ért el viszonylagos stabilitáshoz, a megtett út szintéziséhez az elmúlt években, és ez minden bizonnyal a fejlődés magasabb szinten való felgyorsulását, új, nagy előrelendülését eredményezi. Ebbe az összképbe harmonikusan illeszkedik be a vizsgált négy kötet már pusztán megjelenésével is, még inkább tartalmával.

Leglényegesebb közös vonása a négy műnek, hogy tételesen megfogalmazva vagy impliciten azonos állásponton vannak az irodalom és az elmélet valamennyi fontos kérdésében. Mindegyikük egyértelműen a felelős társadalmi funkciót betöltő, a szocialista eszmét magas művészi szinten hirdető irodalom programját vallja. Legsuggesztívebben Garai Gábor fejezi ki ezt a felfogást: „Ó, ha így tudnánk összefogni... — sóhajtottam fel egyik versemben az egymásba fonódott artisták életveszélyesen gyönyörű mutatványára láttán. És mást vagy többet mondani ma sem tudok — néha tartok is tőle, hogy ezt a gondolatot variálom csak én már eztán holtomig, mert végleg elszegődtem egy világméretű emberi összefogás megszállott agitátorának, hogy szűkebb környezetemben a közösségi összetartozás ígét hirdessem, s a tágabb földkerekségen — ha elhallik hangom egyáltalán odáig — a józan, testvéri nemzetköziséget.” Gergely Sándor már 40 évvel ezelőtt megfogalmazta ugyanezt a gondolatot az irodalom feladatáról (ld. *Irodalom 1924-ben és „Rabszolga, ne lázadj...”* c. cikkeit), s félreérthetetlenül ez a szellem árad Héra és Maróti egész kötetéből.

Még akkor is egységes koncepció ez, ha a művészi módszer felfogásában árnyalati eltérések vannak. Garai az abszolút racionalitást vallja a költészetben: „Nem hiszek a ráolvasásban, s a vers nem babona és nem is andalító mámor. Az igazi vers, a »törvény, a tiszta beszéd«. Maróti Lajos ellenben — éppen Garairól írt tanulmányában — a racionalitás hegemoniája mellett a látomásos, irracionális elemek létjogosultságának is hangot ad.

Semmiféle ellentét nincs köztük abban, hogy a szocialista realista irodalom nem lehet sematikus, illusztratív művészet. Az író marxista világnézete a legbiztosabb alap szocialista művek létrehozásához, „de mindez nem jelenti azt, hogy a marxizmust tartjuk az író számára egyedül hasznos világnézetnek s filozófiának” (Héra), másrészt a marxista világnézet önmagában nem szavatolja se jó, se szocialista művek alkotását. Gépiesen bevinni a marxizmus tételeit a művek világába — durva sematizmust jelent. Ezért idézi Héra Lunacsarszkijt: „Azok az ügyetlen, tehetséglen erőfeszítések, amelyek célja valamely eszme hirdetése, rendkívüli módon lejáráthatják az eszmét”.

A társadalmi kérdések felszínes ábrázolásából, külsődleges megragadásából eredő politikai sematizmus mellett van egy másféle is: a modernkedő sematizmus, amely „a valóság másík, gyökeresen mai mozzanatát, a tudományos-technikai világkép-elemeket és szakszargont használja föl arra, hogy a költészet elemeivel receptszerűen vegyítve, létrehozza az új, újszerű, huszadik századi költészetet. Végy bizonyos mennyiségű tudományos szakkifejezést, technikai vívmányt, keverd bele a versbe... vegyíts hozzá néhány mikrogramm szabad asszociációs képet... szárdítsd be az egészet a szabadvers massatablettájába, s kész a »modern műalkotás«”. (Maróti.)

Mindkét sematizmussal szemben a valóságot mélyen megismerő, átélő és kifejező, személyiségében a kor emberét reprezentáló művészt és művészetet eszményítik. Garai és Maróti ezzel kapcsolatban részletesen foglalkozik az író természet-tudományos műveltségének problémájával: a mai ember lelkivilága, s általában a mai kor nem érthető meg bizonyos természettudományi, technikai ismeretek nélkül. Milyen fokon van szüksége az írónak ezekre, és hogyan hasznosíthatja őket? Garai és Maróti teljesen egyező megállapításra, az egyedüli helyes következtetésre jut: az író természettudományos és technikai ismereteit nem közvetlenül hasznosíthatja művében, hanem „a szemlélet hajszálcsoves rendszerein át... Kielezvéen a dolgot: sejtésem szerint a mai költőt nem az a lehetőség teszi gazdagabbá, mondjuk, egy ötven év előtti költőhöz képest, hogy atommáglyákról és úrrakétákról írhat verset; hanem,

hogy az atommáglyák és úrrakéták korszakán nevelt szemlélettel közeledhet a még oly »örök emberi« (és költői) témákhoz, a születéshez, szerelemhez, halálhoz...” (Maróti). Olyan mértékben van tehát szüksége ezekre az ismeretekre — elsősorban filozófiai vonatkozásaikra —, amennyiben a modern világképhez, szemlélethez elengedhetetlenek. Túlzásba vitelük, öncélú alkalmazásuk — említettük már — szintén egyfajta sematizmushoz vezet.

A kötetekben számos helyen felmerül a modernizmus, az avantgarde, s vele összefüggésben általában a stílus problémája. Alaptételük: a szocialista realizmus stílusbeli változatossága, amelyben az avantgarde stílárius vívmányai is kiválóan felhasználhatók. Garai és Maróti azonban, akik részletesen foglalkoznak ezzel, konkrét példákon és meggyőzően bizonyítják, hogy a szocialista realista tartalom mennyiben módosítja ezeket a stíluseszközöket, s hogy végső soron az így új rendszerré épített stíluselemek minőségileg különböznek a polgári avantgarde stílusától, ezért „lényeges jegyek választják el a kísérletezők nagy részét a néhai izmusok képviselőitől”. (Maróti.)

Az elmondottakból logikusan következik, hogy a négy író a kritika feladatát, funkcióját is hasonlóan módon ítéli meg. Irodalmi eszményüknek, a szocialista eszmiségű irodalomnak fejlesztését tekintik a kritika feladatának, s ezt valósítják meg kritikusi gyakorlatukban is. Pártos kritika ez — ahogy Gergely Sándor megfogalmazta —, mint ahogy pártos az irodalom is, amelyért harcol. Pártos kritika, de nem merev, hanem sokoldalúan értékelő.

Ezek a fő tételek, amelyek így, elvontan elemezve talán közhelyként hatnak, öltének testet konkrét összefüggésekben, változatos módon a négy könyvben. Az elvek, a nézetek megfelelései is fontosak. Egynémelyikük heves viták tárgya volt, vagy részben még ma is az, ezért egyáltalán nem magától értetődő, hanem nagyon is sokatmondó, hogy a négy író könyve közt nincs hallgatólagos polémia. Mégis, a számvetés, az összegezés szempontjából lényegesebb az, hogy az elvi tételek gyakorlati alkalmazása az esszéekben, tanulmányokban, kritikákban szintén ellentmondásoktól mentesebb, egységesebb értelmezésű lett. Héra Zoltán utal arra, hogy a lezajlott esztétikai és egyéb vitáknak csak részben volt feladata az elmélet korrigálása, továbbfejlesztése, a fő küzdelem azzal a dogmatikus gyakorlattal folyt, „amely nem engedte meg, hogy a tudományosan megalapozott esztétikai igazságok csakugyan érvényre jussanak. S amennyiben revízióról van szó, az elsősorban ennek a gyakorlatnak s az általa sugallt zugelméletnek a kritikai vizsgálata s elvetése”.

A négy tanulmánykötet az elvek gyakorlati érvényesítésében is közel áll egymáshoz, az eltérések csak kis részben adódnak értelmezésbeli különbségekből, sokkal inkább — és óhatatlanul — a kötetek eltérő tematikájából és a sajátos írói egyéniségekből.

Garai Gábor műve, az *Eszköz és eszmélet* egyik mintapéldája annak, hogyan lehet mindvégig tudományosan, egyben érdekfeszítően, lebilincselően, sőt szórakoztatóan elemezni, bírálni. Akármiről ír, a lírikus személyessége mindig jelen van, úgy is, hogy folyton érezhető a mély átéltség, és úgy is, hogy saját költői magatartása, egyénisége, költői eszménye az iránytűje tájékozódásában és ítéleteiben. Mindezt még fokozza a stílus közvetlensége is.

A költői tudatosság a vezérmotívuma az *Eszköz és eszmélet*-nek. Az a tartalmi-formai fegyvermezetség, lényegre törés, gondolatiság, amely költészetét jellemzi, meghatározza más költők lírájának vizsgálati szempontjait; s az így nyert eredmények újból és újból megerősítik költői módszerének alapelveiben. Főleg a költő-példakép, József Attila lírája a kifogyhatatlan tárház a tanulásra és önigazolásra. Mindezt megéjtő szerénységgel teszi, „mesteri alázattal”, ahogyan a műfordítás elveiről szólva Babitsról is ír.

Mindez nagyon érthető és igaz a Mesterekkel szemben, de mintha — jóval kisebb mértékben ugyan — valamiféle szemérmes szerénység nyilvánulna meg a pályatársakkal szemben is. Juhász Gyulára emlékezett ez a túlságosan megértő szellemű kritikusi attitűd. De sohasem eszmei fogyatékoságok elnézése ez. Garai hangsúlyozza, hogy igazi nagy költő ma az lehet, „aki e nép — s főként a kétkezi dolgozó emberek — életét a legmélyebben ... ismeri, s tudatában, idegeiben ugyanazok a hullámok rezegnek, amelyek ezt a népet a kifosztottság emlékeiértől a kommunizmus megteremtéséig kormányozzák”. Ezzel a mércével méri elsődlegesen a költői teljesítményeket, annak megállapításában mindvégig következetes, hogy mennyiben teljesítik ki kötetek, életművek ezt a kritériumot. Van azonban egy másik oldala is ennek: mennyire értékesek azok a művek, amelyek csak kis részben felelnek meg ennek a követelménynek? Garai itt válik túlságosan megértővé, de ezt is tudatosan teszi.

Kedves pályatársam a középszerűségben! c. cikkében írja: „...hiszem és tapasztalom, hogy közepes írásaikról ismert költőktől olykor meglepő teljesítmények

telnek ki, s tudom, hogy az efféle fellobbanás méltó elismerése a pálya felívelését is elősegítheti". Kétségkívül helytálló megállapítás ez a szerkesztői gyakorlatra nézve, de a kritikában legalább ennyire igaz az ellenkezője is: az elnéző bírálat káros lehet az érintett költőre is, de még inkább az olvasók ítéletének formálásában. Vitatható a minden költő „főként abból adjon, amije van” elve is. Garai tiszteletben tartja a költői egyéniséget, ebből, s az egyéniséggel közvetlen összefüggésben levő szemléletből indul ki méltatásai során. Ezt a helyes módszert azonban hajlamos úgy érvényesíteni, hogy állandónak veszi a költői egyéniséget, szemléletet; túlságosan az „amije van” áll előtérben nála, s óvakodik az „amije lehet” kérdését érinteni. Mindez azért tűnik elő elég élesen a kötetben, mert Garai bírálatának nagy részét olyan költőkről írta, akik — bár középszerűnek egyáltalán nem mondhatók — nem tartoznak mai líránk első vonalába.

Feltétlenül megszívlelendő azonban Garainak az a fejtegetése, amikor Szabolcsi Miklós József Attila-könyvének kapcsán az induló költő különösen tapintatos, differenciált kritikái fogadatlóságának szükségességéről ír: „A kezdő költő ígéretes vonásait nem ajánlatos sematizálni, mert különféle starthelyzetekből lehet rekordteljesítményt elérni.” Vannak, akik kezdetben ügyes verselők eredeti hang és mondani-való nélkül, másoknál épp ez van meg botladozó verselési technikával — kezdő költőnél egyiket se lehet kárhoztatni vagy üdvözítőnek kikiáltani, hanem türelmes, segítő bírálattal kell minden irányban fejleszteni lírájukat.

A kritikának a kezdő szocialista írókkal szembeni felelősségével Gergely Sándor is sokat foglalkozik. „Az új költő-író prózájában, versében felcillanó eszmei és esztétikai értékeket kell elsősorban értékelni és tudatosítani a fiatal alkotóban. S ha vannak írásaiban — s bizonyára vannak — negatív jelenségek, azokra se bunkóval sújtunk...” *Idézés bűnügyben* című, megírásakor nem közölt cikkében is az így értelmezett kritikai elfogultság álláspontját hangoztatja, másik írásában pedig (*Fiatalköltők, írók a mérlegen*) kritikusi axiómájaként fogalmazza meg a tételt: „A kritikus szeresse a fiatalt.”

Gergely Sándor több évtizedet átfogó kritikai tevékenységének mindvégig e tétel realizálása állt az előtérben. Figyelme mindig előszeretettel fordult a fiatal kommunista, vagy kommunistákkal rokonszenvező írók, költők felé (pl. József Attiláról, Nagy Lajosról, Illyés Gyuláról írt kritikái az 1930-as évek első felében). És valóban értőn, segítően bíralt, még akkor is, ha néhány megállapításával ma már nem érthetünk teljesen egyet (így a *Döntsd a tőkét* kritikájának egyes, de nem központi jelentőségű kitételeivel).

A pártos kritika másik oldala is jelen van Gergely Sándor munkásságában: az ellenforradalmi rendszert támogató művek kemény és jogos bírálat. Gergely természetesen csak harmadsorban kritikus (a szépiró és publicista mellett), ezért nincs jogunk számon kérni rajta a két világháború közti magyar irodalom fő áramlatainak kritikai feltérképezését. Mégis szembevetendő, hogy a két pólus, a szocialista és a hivatalos irodalom közti terület eléggé kiesik érdeklődési köréből, vagy jobbra ma már ismeretlen, nem időálló, efemer jelentőségű műveket bírál az ide tartozók közül. A népi írók egyes művei ugyan szintén megkapják megfelelő értékelésüket, de a két világháború közti Nyugat jelentősebb írói (Móricz kivételével) kívül rekednek e kritika hatókörén.

Nem egyedül jelenség ez, tendenciaként jellemezte a két világháború közti szocialista kritika egészét, amely az adott helyzetben valóban arra kényszerült, hogy első sorban a közvetlen frontvonalon harcoljon; felmérje és szervezze, erősítse saját irodalmát és közönségét, támadja és gyengítse az ellenségét. E két tábor egyikébe se tartozó, bonyolult, ellentmondásos képletű polgári irodalom az előbbiekhöz viszonyítva kevesebb figyelmet kapott, ami — az utókor számára bármennyire is sajnálatos hiánynak tűnik — történelmileg feltétlenül érthető és indokolt.

Gergely Sándor művének nagy részét ötvenesztendő publicisztikai munkásságának válogatott írásai képezik. Izgalmas és tanulságos olvasmány, sok helyen kordokumentum értékű. Változatos módon, hol riportszerűen, hol vitacikk formájában vagy újsághírekhez fűzött reflexióként, de mindig lényeges társadalmi vonatkozású problémákról ír, az élményszerűség személyességével. Ha hiányzik a konkrét valóságélmény, írásai már nem olyan hiteles izzásúak, s ez szükségszerűen az emigrációs évek magyar társadalmi vonatkozású írásain érződik legjobban (pl. *Ütközet Nagykevélyen, Pesti hajnal*).

Héra Zoltán kötete, az *Irodalmi tudósítások* a szerző 1957–64 között írt kritikáit tartalmazza. Héra, összehasonlítva Garai Gáborral és Gergely Sándorral, éppen elmentés kritikusi egyéniség abban, hogy sem a kezdő írók, sem a másodvonalbeliek nem vonzzák; irodalmi kritikáiban majdnem kizárólag a már kiforrott, és irodalmunk élvonalába tartozó írók műveivel foglalkozik. Számos előnye van ennek a kri-

tikusai tájékozódásnak. Mindenekelőtt az, hogy irodalmunk tendenciáit a legszínvonalasabb művekben, ennél fogva leghatékonyabb és legmaradandóbb formáiban érheti tetten, de a kritika irodalom- és közönségalakító funkciója is itt érvényesülhet legjobban. Héra él is ezzel a lehetőséggel.

Kritikusai alapelveknek, önjellemzésnek is felfoghatjuk azt, amit Lunacsarszkijről írva kiemel: „... az ítéletalkotásnál mindenekelőtt az adott mű társadalmi alaptendenciájára, determinánsára kell rátalálni”; vagy amit Vorovszkij könyvéről szólva mond: „Mint egyik legkedveltebb írója, Dobroljubov, a forma- és stílus elemző kritikának ő sem tulajdonított nagyobb jelentőséget.” Héra ezeknek az elveknek érvényesítésével irodalmunk lényeges kérdéseire koncentrált, következetesen a tartalmi lényegre igyekszik megragadni, és ebből kibontani a mű egész világát. Bátran vitatkozik, mindig a jószándékú segítség és a helyes olvasói ízlésnevelés céljával, Kritikusai horizontja felöleli mai irodalmunk lényeges művein túl a film, a színház, az esztétika fontos kérdéseit, sőt a külföldi irodalom és kritika néhány jelentős alkotását is.

Az eddig felsorakoztatott kritikusai erények azonban mind magukban foglalnak bizonyos veszélyeket is. Mert bármennyire fontos irodalmunk élvonalát megkülönböztetett figyelemmel kísérni, ez mégis egyfajta egyoldalúság. Nem csak azért, mert a kezdő tehetségek színvonalas kritikai méltatása egyik sarkalatos feladata a kritikának általában, hanem ezért is, mert az új jelenségek, újszerű tendenciák nem törvényszerűen az élvonalban jelentkeznek először. A tartalmi jegyek egyoldalú kiemelése maga után vonja a formaelemzés elhanyagolását. A bátor polemizálás néha a művészi megformálásra vonatkozó túl merész javaslatok megtételébe csap át (vö. Faragó Vilmos: Az irodalom önismerete. *Élet és Irodalom* 1966. 4. sz.). Hajlamos arra is, hogy rendkívül bonyolult, sokat vitatott elméleti kérdésekben, mint amilyen a realizmus, sommás véleményt alkosson; s végül egyet kell értenünk Faragó Vilmossal abban, hogy kritikusai stílusában „a polemikus indulat nem talál még eléggé frapáns kifejezésformát Héránál”.

Maróti Lajos könyve, a *Kettős kötésben* tematikájánál fogva sajátos helyet foglal el az utóbbi években megjelent tanulmánykötetek sorában. A „kettős kötés” olyan szoros és annyira harmonikusan illeszkedik egymásba, hogy nem lehet megkülönböztetni, melyik az elsőbbség, de éppen ez adja meg a kötet jelentőségét és érdekességét: képzett természettudományi szakember szemével nézi az irodalom kérdéseit, egyben képzett író módjára jelenít meg, hoz közel absztrakt természettudományos tételeket.

Magától értetődő, hogy Maróti Lajos számára az egyik legizgatóbb korprobléma a „kétféle műveltség” ténye. E témakörben mozgó szociográfiai és egyéb tanulmányi magát a tényt kétoldalú megközelítéssel regisztrálja — mérnökök művészeti érdeklődésének, olvasottságának, ill. irodalmárok természettudományos ismereteinek felmérésével —, történelmi fejlődésbe illesztve, a fejlődés fő vonalát és módszereit is megjelölve írják le. A jelenlegi helyzet regisztrálásában erre a következtetésre jut: „A műveltség fogalma tehát a mai közfelfogás szerint is gyakorlatilag a »humanisztikus műveltség« kategóriájára korlátozódik. Eléggé hibásan.” Nem vitatjuk a megállapítás igazságát, véleményünk szerint azonban a döntő feladat a kétféle műveltség dialektikus összhangjának megteremtésében nem a természettudományos részismeretek fokozott elsajátításában, hanem a filozófiai képzettség emelésében áll. A művészet, az irodalom komplexen tükröző és megismerő jellegű tudatforma, reális ellentétpárja a természettudomány szintén komplex, fontos filozófiai vonatkozásainak ismerete. Amit Garai konkrétan a költő világképe számára szükségesnek tart, az általános műveltség szempontjából is érvényes: „Magam sokszor jogos lelkiismeret-furdalásokkal kínom önmagamot (nem mint költőt, csak mint XX. századi állampolgárt), hogy nem olvasok elég tudományos könyvet, de éppenséggel *költői világképem egysége* szempontjából nem érzem hiányát annak, hogy például, követni nem tudom a levezetést, csupán megértve elfogadom az einsteini érvelés kerettörvényeit: az egyenes vonalú egyenletes mozgást végző rendszerek egyenértékűségét, a fénysebesség határsebesség voltát stb.”

Nincs szó persze arról, hogy Maróti nem tartja fontosnak a filozófiai műveltség szerepét. Amikor adatokkal mutatja ki, hogy a humán műveltségük körében milyen alacsony fokon áll a természettudomány filozófiai vonatkozásainak ismerete, hangsúlyozza ennek veszélyeit, de nem elég központi helyen és nem elég erőteljesen.

A kötet egyik legjobb írása a *Planck olvasása közben*. Elmenyszerűen festi meg benne az embert és a tudóst, elméletének újszerűségét és korszakalkotó tudományos jelentőségét, egyben tudosi magatartásának határkövető voltát is a fizikus társadalmi felelősségében: „Úgy tudta, hogy a fizikus felelőssége véget ér műhelyének falainál: ennyiben is a régi, mondhatnám XIX. századi tudósnemzedék képviselője. Am egy-

két vonatkozásban itt is túlmutatott önmagán. Az öreg Planck egyre gyakrabban érezte szükségét, hogy hangját hallassa olyan kérdésekben is, melyek nem tartoznak szorosan a fizikához." Legjobban úgy jellemezhetjük ezt a „szabálytalan esszét”, hogy ha sok ilyet és ehhez hasonlót lehetne olvasni, bizonyára ugrásszerűen megnövekedne a humán műveltségük természettudományi ismereteinek színvonala.

A kötet irodalmi tanulmányai közül a Garai Gábor költészetéről írott elemzés emelkedik ki. Ez az írás azt bizonyítja, hogy Marótától — ha több energiát fordít erre — a jövőben még több elmélyült, a formai oldalt is eredményesen megvilágító tanulmányt, kritikát várhatunk. Ha több energiát fordít rá — mert kötetében ez a rész mennyiségileg nem túl gazdag.

A négy színvonalas, értékes kötet végső értékeléseként Garai Gábor egyik megjegyzéséhez kapcsolódunk. „Napjaink szocialista világképet építő költészetének teljességét aligha kérhetjük számon ez idő szerint egy-egy alkotótól” — írja Garai. Analógiaként elmondható ez a kritikákról, tanulmányokról, esszékről is. A négy, azonos világnézeti, esztétikai elveket valló író mintegy kiegészíti egymást a vizsgálati területekben, módszerekben, megoldási formákban. Közülük egy sem fogja át „az irodalom önismeretének” teljességét, de mind a négyen értékes művekkel járultak hozzá ennek a teljességnek megteremtéséhez. Ez mindenképpen a teljes író, a sokoldalú írói feladatvállalás sikerét jelenti, és külön örvendetes, hogy ezt az írói kiteljesedést a tények tanúbizonyosága szerint is főleg azok tudják elérni, akik a pártos, szocialista művészet elveit vallják és művelik.

VÖRÖS LÁSZLÓ

„EGY NEMZEDÉK ELINDUL” *

BALOGH EDGÁR KÖNYVÉRŐL,
A KORUNK 40. ÉVFORDULÓJÁT KÖSZÖNTVE

Balogh Edgár a Korunk szerkesztőhelyettese, a kolozsvári egyetem tanára, a publicisztikai tanszék professzora, író. A két háború közötti haladó magyar szellemi mozgalmaknak nem csak részese, hanem élesztő, tevékeny indítója is volt. E lexikonszerű adatfölsorolást már aligha nyújthatnánk hosszabbra kötetének sorával, hiszen a választott életpálya nem kényeztette el edíciókban, annál inkább szorította arra, ami Balogh Edgárnak létformája lett: folyóirat és napilap vitázó, harcos publicisztikai terére, ahol szinte az első pillanattól kezdve ösztönös tapogatózással keresi a társadalmi realitásokat felfedő és ezáltal a valóság megváltoztatására inspiráló világnézetet, a marxizmust. Jellemző, hogy első írásának címe ez: *Gondolkozzunk!* Tehát tévedés ne essék: Balogh Edgár újságíró, nem a polgári zsurnaliszta életforma szülte típus; Balogh Edgár a kommunista mozgalomnak az elnyomás teremtette helyzetében való létformájának és e forma megvalósulásának példázata. „Álmom az volt — írja —, hogy közíró legyek, a nép ügyének szószólója, újságíró, erkölcsi poszton.” Ha ezt a húszas évek eleji álmat szembesítjük a több mint negyvenéves újságírói mozgalmi múlttal, akkor a korszak egyik legjobb publicistájának öngazolását kapjuk. Tudatosan írt és ír publicisztikát, a műfajt a legnagyobb etikai próbának tartja, nem véletlen, hogy újabb példái közül a személyes ismeretség közelében van Julius Fučíkkal.

Emlékirat és vallomás Balogh Edgár új könyve, mely háromszor tizenkét fejezetében annak a szigorú gondolkodónak szellemi ifjúságát tárja föl, akinek egyéni útja olyigen egybeforrott a két háború közti magyar, de a magyarral szoros rokonságot mutató környező népek szellemi életének majdnem minden minden haladó mozgalmával. „Az én utam a szocializmus felé az a folyamat — írja —, amelyen át a magyar középosztály gyermekéből a munkásmozgalom hívévé és sorstársává válhatott valaki.” Ez az önszemlélet és alárendelő alázat emeli föl írását oda, ahol a műfaj legjobbjait irodalmi köztudatunk méltón tartja, azok értékszintjére, akiket a tudatosan emlékiratot író Balogh Edgár példaként sorol könyve indításakor: Tótfalusi Kis Miklós, Apor Péter, Tolnai Lajos stb. „Önéletrajzra — írja — nem adom magam. Ami azonban velem, körülöttem, s általam is történt, az nem egy emberélet problematikája, hanem az egész magyar értelmiségi nemzedék sorsa, eszmélkedése és próbája volt.” Semmi magamutogatás, a műfaj adta lehetőségek buktatóinak, a túlzó önkul-

* Balogh Edgár: *Hét próba* (Szépirodalmi Könyvkiadó 1965.)